

Prof. dr Đorđe IGNJATOVIĆ
Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

Osvrti

OSVRT NA JEDNU KNJIGU IZ OBLASTI SOCIJALNE PATOLOGIJE¹⁶

Krajem 2017. godine literatura o socijalnoj patologiji na južnoslovenskim jezicima obogaćena je vrednim delom koje zaslužuje poseban osvrt. Radi se drugom izmenjenom i dopunjenom izdanju knjige *Predavanja na socijalna patologija* iz 1983. jednog od doajena krivičnih nauka na ovim prostorima – prof. Ljupča Arnaudovskog. Koautor je prof. Tatjana Velkova koja je nastavnik na predmetima Kriminologija, Maloletnička delinkvencija i Socijalna patologija na Fakultetu za pravne nauke i na Fakultetu za detektive i bezbednost. Autori u Predgovoru ukazuju na to da je postojala potreba da knjiga napisana pre tri i po decenije bude osavremenjena ne samo novom literaturom, nego i ukazivanjem na nove oblike socijalne patologije koji se proučavaju u nauci, gde je centar pažnje čovek „kao stradalnik, nesretnik koji živi u nesigurnosti i nespokojstvu, kome u životu svakoga dana nedostaju bezbednost i mir“ (str. 21). Ova odredba, koja asocira na širu definiciju predmeta viktimologije¹⁷, precizirana je, kako ćemo videti, dalje u tekstu.

Knjiga je podeljena na nekoliko celina. Prvi deo nosi naziv Značenje socijalne patologije za savremenog čoveka i savremenu praksu i podeljen je na šest glava: I) Stvaranje i razvoj socijalne patologije kao nauke; II) Naučno teorijski pristupi u socijalnoj patologiji; III) Pojam i predmet socijalne patologije; IV) Odnos socijalne patologije i drugih nauka; V) Metodi istraživanja sociopatoloških pojava; VI) Kratak osvrt na evoluciju naučne misli o etiologiji devijantnosti.

16 Arnaudovski Lj. i Velkova T., *Socijalna patologija*, Štip, 2-ri Avgust S, 2017, s. 664.

17 Koja je određivala kao „nauku o stradanjima ljudi“ (videti: Šeparović Z. [1985], *Viktimologija – studije o žrtvama*, Zagreb, str. 16.); sa puno osnova, ona je često kritikovana jer je predmet te nauke bio tako široko određen da se pod njega moglo podvesti sve.

Drugi deo (Pojedini oblici sociopatoloških pojava) sadrži glave: I) Sociopatije (psihopatije) – poremećaji ličnosti; II) Poroci (seksualne devijacije, prostitucija, kockanje, skitničenje); III) Agresije.

Treći deo označen je kao Socijalne bolesti, a četvrti Socijalna dezorganizacija. Materija sadržana u Petom delu (Neki specifični i novi oblici devijacije) podeljena je na četiri glave: I) Maloletničko prestupništvo; II) Homoseksualnost; III) Pedofilija i incest; IV) Internet manija.

Glava I Prvog dela bavi se začecima interesa za sociopatološke pojave u Starom, Srednjem i Novom veku, teorijskim shvatanjima koja su doprinela razvoju socijalne patologije kao nauke, njenim dostignućima u SFRJ¹⁸ i u Republici Makedoniji.

U Glavi II ukazuje na četiri naučno-teorijska pristupa u socijalnoj patologiji i to: socijalno-medicinski; socijalno-psihijatrijski; sociološki (u okviru koga se ističu: teorija o devijantnosti, teorija socijalne dezorganizacije i teorija o socijalnim problemima) i integrativni pristup.

Autori u Glavi III socijalnu patologiju određuju kao „mladu, opštedruštvenu, multidisciplinarnu nauku koja proučava negativne manifestacije čovekovog ponašanja i nepovoljne uticaje društva koji vidljivo i masovno odstupaju od opšteprihvaćenih normi i standarda, uzročno-posledičnu uslovljenost ovih odstupanja od opštih društvenih stanja i procesa, kao i društvenu reakciju usmerenu na njihovo sprečavanje i suzbijanje“ (str. 125). Izlaganje o predmetu socijalne patologije sadrži preciziranje osnovnih kategorija kojima se u knjizi operiše: devijaciju (kao „individualno ili masovno neprilagođeno ponašanje koje odstupa od opštedruštvenih standarda života [...] na koje društvo reaguje sa moralnim odbacivanjem, kritikom, bojkotom, izricanjem sankcija i na bilo koji drugi način, uključujući i pravni – krivičnopravnim sankcijama“), delinkvenciju (kao onaj deo društvenih devijacija koje karakteriše odstupanje od prihvaćenih pravnih normi na koje se reaguje kažnjavanjem) i kriminalitet (deo delinkvencije i najteži oblik negativnih društvenih pojava ili devijacija inkriminiranih u krivičnom zakonu i na koje zajednica reaguje krivičnim sankcijama). Odnos ovih osnovnih pojmova prikazan je u vidu tri kruga različitog prečnika – najširi je devijantno ponašanje, u njemu se nalazi nešto uži krug koji predstavlja delinkvenciju, da bi najuži bio označen kao kriminalitet.

18 U zaključku ove celine autori tvrde da se (ne samo u bivšoj Jugoslaviji) „po svojoj etiologiji i fenomenologiji, socijalno-patološke pojave mogu objasniti samo kao izraz otuđenja čoveka kako od materijalne, tako i od duhovne sfere života“ (str. 61). Ova konstatacija pokazuje da je prof. Arnaudovski dosledan u svom istorijsko materijalističkom opredeljenju i da nije pomodno promenio ćud u tranzicionim vremenima.

Odmah da istaknemo da ovakav način određivanja odnosa ove tri kategorije nije u nauci opšte usvojen. Ako je devijantno ponašanje ono koje odstupa od poželjnog, uobičajenog, „normalnog“, jasno je da to šta se smatra takvim određuje većina članova društva. Zato je u nekim zajednicama sasvim prihvatljivo da se koriste određene supstance što je u drugim protivpravno i kažnjivo. Čak je i u istom društvu moguće da većina njegovih članova smatra normalnim da se na primer upražnjava krvna osveta, daje i prima mito ili konzumira alkohol, dok zakonodavac takva ponašanja označava kao kažnjiva¹⁹. Ovakve situacije nisu tako retke i mogli bi se navesti brojni primeri u kojima se pravna svest (predstava o tome šta je protivpravno i kažnjivo) zakonodavca i građana ne podudara što doводи u pitanje grafički prikaz koji je dat na strani 148 knjige.

Najzad, u ovom delu je određen i odnos socijalne patologije sa srodnim naukama, pre svega sa kriminologijom, krivičnim (kaznenim) pravom, sa medicinom, psihologijom i sociologijom.

U Glavi V ukazuje se na metode kojima se služi socijalna patologija. Kao njeni specifični, sopstveni metodi navode se tri postupka koji se inače koriste i u drugim naukama o čoveku i društvu (metod ispitivanja pojedinačnog slučaja, proučavanje masovnih pojava i prognoziranje) i oni, po autorima, dobijaju karakter samosvojnih zbog toga što se primenjuju na socijalno-patološke pojave. Izlaganje o metodama i tehnikama sakupljanja i obrade podataka sadrži uobičajene delove koji se mogu naći u udžbenicima kriminologije i srodnih nauka.

U nastavku, u Glavi VI izlažu se u osnovi kriminološke teorije – začetnici, antropološka škola, biološke i psihološke teorije, a najviše pažnje i prostora (str. 226–233) posvećuje se sociološkim teorijama: kartografsko-geografskoj, teoriji podražavanja, Durkheimovoj teoriji anomije, predstavnicima antropološke teorije koji su posebno isticali društvene faktore (Ferri i Garofalo) i onima koje autori označavaju kao savremene – novije sociološke teorije: ekološka (Shaw i McKay), teorije društvene dezorganizacije (Elliot), različitog povezivanja (Sutherland) i diferencijalne identifikacije, kulturnog konflikta i raskoraka (Sellin), Mertonovo učenje o anomiji, teorije kultura i potkultura, oportuniteta, marksizam (Marx, Engels, Lenin), interakcionistička i radikalna. Pored toga što bi se za jedan deo prikazanih teorija teško moglo reći da su „novije“ jer su nastale u pretprošlom stoleću (učenje Marxa i Engelsa) ili u prvoj polovini prošlog veka (Shaw i McKay, Elliot, Sellin, Sutherland, Merton), šteta je što pisci Socijalne patologije u izlaganju nisu čitaoce uputili ni na jednu referencu koja bi im omogućila da se upoznaju sa stavovima navedenih autora. Utoliko pre što postoji

19 Tipičan primer je američki zakonodavni eksperiment sa katastrofalnim, socijalnim posledicama – prohibicija.

veliki broj knjiga sa takvim sadržajem ne samo na engleskom, nego i na jezicima južnoslovenskih naroda.

Drugi deo knjige bavi se nekim oblicima sociopatoloških pojava. U Glavi I izlaže se o sociopatijama koje se određuju pomoću nekoliko karakteristika: grupni i pojedinačni, asocijalni i antisocijalni stavovi i odnosi; niz abnormalnih ličnosti koje se udružuju u posebne grupe; imaju slične posledice po društvo; na njih se može delovati sličnim socijalnim merama, kombinovanim sa psihološkim tretmanima. Posebna pažnja u izlaganju se posvećuje toksikomanijama u koje se ubrajaju alkoholizam (str. 248–304) i narkomanija (str. 305–351). Izlaganje o alkoholizmu započinje definicijom osnovnih pojmova – alkohol i alkoholizam (usvaja se definicija Svetske zdravstvene organizacije – SZO – iz sedamdesetih godina prošlog veka) i nastavlja ukazivanjem na fenomenologiju i rasprostranjenost u svetskim i lokalnim razmerama, o učešću polova u konzumiranju alkohola, o višestrukim posledicama te pojave, uključujući, pored ostalog, i uticaj na kriminalitet. Šteta je jedino što su podaci koji se navode najčešće „stari“ nekoliko decenija (očigledno preuzeti iz prvog izdanja knjige) ili se poziva na Vikipediju (str. 290), dakle, anonimna izvor gde svako može da ostavi sadržaj kakav želi, a koji će tu ostati dok anonimna redakcija ne reaguje. Najzad, detaljno se izlaže i o etiologiji i prevenciji alkoholizma.

Poglavlje u kome se govori o narkomanijama autori, sa puno osnova, ovaj izraz povezuju sa „zloupotrebom opojnih droga i psihotropnih supstanci“²⁰, sadrži takođe definisanje osnovnih pojmova (droge i narkomanije – takođe je usvojena definicija SZO iz 1964), a zatim fenomenologiju (ovde se, opravdano, iz naslova poglavlja izostavlja „i rasprostranjenost“) u koju, po autorima, spadaju i lične karakteristike narkomana, veze zloupotrebe narkotika i kriminaliteta i krivičnopравни aspekti suzbijanja. Sledeći odeljak bavi se prevencijom, suzbijanjem i lečenjem narkomana i u njemu se postavlja i pitanje legalizacije „lakih“ droga²¹. Stav autora o ovom poslednjem pitanju je utoliko interesantniji kada se zna da je Republika Makedonija posle snažne kampanje nedavno legalizovala upotrebu ulja kanabisa u medicinske svrhe. Takvo rešenje dovelo je, kako se navodi, do porasta potražnje, pa je to bio i podsticaj za rast proizvodnje. Ne sporeći da postoji mogućnost da kod nekih bolesti ovakve supstance ublažavaju tegobe, autori

20 Iz čega se vidi da su, za razliku od našeg zakonodavca, prihvatili stav SZO i niza međunarodnih subjekata da ova pojava nije nikakvo „uživanje droga“.

21 Za takvo rešenje zalagao se krajem prošlog veka poznati makedonski krivičar Naum Šurbanovski koji je kao jedan od najvažnijih argumenata isticao da bi se na taj način oslabilo delovanje organizovanog kriminaliteta koji stiže ogromne profite upravo na trgovini narkoticima. Videti: Šurbanovski N (1996), *So antiprohibicija na drogite protiv organiziraniot kriminal*, Zbornik: Pravna ta dražava i organiziraniot kriminal, Skopje.

se pitaju zašto onda nije predviđeno da budu (kao i druge slične materije) prepisivane na lekarski recept, umesto što su puštene u slobodnu prodaju? Zato konstatuju da „se čini da su narkokarteli pronašli legalan put do korisnika“. Osvrću se i na iskustva Portugalije koja je pre 14 godina dekriminalizovala posedovanje i konzumiranje svih vrsta droga (nedavno je to učinila i Irska). Pozivajući se na izvore koji govore o efektima ovakvih odluka od kojih su neki porast broja zavisnika i njihove smrtnosti, kao i populacije obolele od HIV-a, autori zaključuju: jedino izvesno što je postignuto ovom protivrečnom merom jeste višestruko povećanje profita kriminalnih organizacija.

U Glavi II Poroci govori se o devijacijama u ispoljavanju seksualnog nagona. Pored prostitucije koja se vrlo detaljno obrađuje (str. 356–413) u svim njenim aspektima: definicije, istorijski razvoj, pravni tretman (reglamentacija), fenomenologija, etiologija, prevencija i suzbijanje, u knjizi se govori i o promiskuitetu koji se određuje kao „često menjanje partnera, bez obzira na to da li je došlo do polnog odnosa ili ne (flertovanje) koje vodi površnim odnosima među polovima i trku za novim seksualnim objektima“. Izlaganje koje sledi i u kome ima dosta istine, ali i nepreciznosti²², očigledno je pisano u neko drugo vreme u odnosu na ovo u kome je najgledanija TV serija, koja se beskrajno reprizira na kablovskim, ali i nacionalnim TV kanalima u jugoistočnoj Evropi, ona o njujorškim prijateljicama koje menjaju partnere brže od odeće koju nose²³. Tada mediji nisu prenosili rialiti programe i nametali konzumentima ovakve uzore iz društvenog podzemlja koji danas dominiraju. Sledeće poglavlje bavi se kockanjem (odavanjem hazardnim igrama), skitnjom i prosjačenjem.

O agesivnom ponašanju izlaže se u Glavi III. Kao najznačajniji primeri takvih dela navedeni su samoubistvo i ubistvo. U izlaganju su ove pojave vrlo detaljno i svestrano razmotrene, ali čitaoca može začuditi redosled izlaganja (čini se da je ubistvo mnogo značajniji vid ispoljavanja agresije od onog koji je okrenut prema samom sebi), ali i činjenica da je samoubistvu posvećeno više prostora (str. 446–481) nego ubistvu (str. 481–508).

Treći deo, po obimu nesrazmerno manji od prethodnih (str. 512–521), bavi se socijalnim bolestima, i to somatskim, mentalnim i psihosomatskim, njihovom rasprostranjenošću, uzrocima, dijagnostikovanjem i prevencijom. Sličan sadržaj, a delimično i komentar o obimu (str. 524–548) važi i za Četvrti deo koji se bavi oblicima socijalne dezorganizacije.

22 Kao što je konstatacija da je „legalizovani vid promiskuiteta – razvod braka“ (str. 355).

23 Svi ti partneri, po odredbi našeg *Porodičnog zakona*, čine njihovu porodicu (!?!). Videti: Škulić M. (2014), „Krivično delo nasilja u porodici“, *Nasilje u porodici* (Panov S., Janjić M., Škulić M. ur.), Beograd.

Najzad, Peti deo čitaocima približava neke specifične i nove forme devijantnosti. Za prvu (izloženu u Glavi I) može se reći da je mesto u ovom delu knjige opravdala, ne zato što je nova, već zbog karakteristika lica koje se ponaša na neprihvatljiv način. Autori biraju izraz maloletničko prestupništvo jer pod njim podrazumevaju ne samo ukupnost krivičnih dela izvršenih od lica koja još nisu u statusu punoletnih, nego i prekršaje koje oni vrše, a kao sinonim koriste maloletnička delinkvencija odnosno maloletničko prestupništvo. Istovremeno, ukazuju i na terminološku zbrku koja u ovoj oblasti postoji jer se često koriste vrlo različiti izrazi čije se značenje ne poklapa (vaspitna zapuštenost, društvena neprilagođenost, loše vladanje itd.). Izlaže se posebno detaljno o fenomenologiji i etiologiji (biološke, psihološke i sociološke teorije), kao i o prevenciji i suzbijanju maloletničke delinkvencije. Ovaj deo, očigledno napisan na osnovu doktorske disertacije autorke, sadrži detaljne i relativno ažurne podatke (str. 1981–2000) o stanju maloletničkog kriminaliteta i delinkvencije u Republici Makedoniji koji bi mogli da posluže za komparaciju sa stanjem u drugim zemljama iz koje bi se mogli izvući dragoceni zaključci o kretanju ovog tipa nepoželjnih ponašanja u razdoblju tranzicije²⁴. Međutim, ovakva mogućnost je dobrim delom dovedena u pitanje stavom da izraz „maloletničko prestupništvo treba povezati sa sva maloletna lica starija od deset godina koja povrede kakvu pravnu normu za koju je predviđena sankcija“ (str. 569). Nije potpuno jasno zašto se pribeglo ovakvom rešenju²⁵, ali je jasno da je ono ne samo suprotno pozitivnopravnim propisima (makedonski *Zakon o maloletničkoj pravdi* iz 2007. sadrži ista rešenja kao i prethodno jugoslovensko pravo jer nepunoljetne učinioce razvrstava u kategorije: deca – do uzrasta od 14 godina; i maloletna lica – od 14 do 18 godina) nego je i nelogično jer se stvara nepotrebna konfuzija upotrebom izraza kao što su kvota kriminaliteta dece (str. 576). Naime, krivične nauke, i to ne odskora, izričite su: radnje koje imaju objektivne elemente krivičnih dela, a preduzete su od lica koja su u uzrastu do 14 godina, ne predstavljaju krivična dela, pa se njihova ukupnost na određenom prostoru i vremenu ne smatra *kriminalitetom*.

Glava II nosi intrigantan naziv Homoseksualnost (devijacija ili normalna pojava i sloboda seksualne orijentacije) jer je ovo ponašanje u prethodnom izdanju knjige bilo svrstano u seksualne devijacije, a u međuvremenu je, pod uticajem Američke psihijatrijske asocijacije i izmena izvršenih u njenoj nomenklaturi devijantnih ponašanja, došlo do promene shvatanja homoseksualizma i to ne samo

24 Dosadašnja istraživanja pokazala su, na primer, da su i posle raspada SFRJ struktura i trendovi kriminaliteta maloletnika u većini bivših jugoslovenskih republika slični.

25 Možda se smatralo da je broj protivpravnih dela nedovoljan za statističku obradu?

u SAD nego i u mnogim drugim zemljama²⁶. U delu pod nazivom Stavovi autora knjige o homoseksualnosti profesori Arnaudovski i Velkova navode da lica sa takvom sklonošću moraju imati sva prava i obaveze kao i heteroseksualna populacija. Uključujući i pravo na zajednički život. Ali, ta zajednica, smatraju oni, „nikako ne sme da se označava kao brak jer se društvo opredelilo da tako naziva zajednicu muža i žene koja, uz druge, ima i reproduktivnu funkciju“. Isto mišljenje imaju i u pogledu usvajanja dece jer bi to homoseksualne parove „privilegovalo da steknu potomstvo bez učestvovanja u prirodnim procesima oplodnje, bremenitosti, rađanja, dojenja i svih fizioloških procesa koji podrazumevaju sticanje poroda; to bi predstavljalo diskvalifikaciju miliona već zasnovanih bračnih zajednica čiji članovi ne mogu da postanu roditelji na način koji je opredelila priroda“.

Pisci se osvrću i na „snažan pritisak na javnost da se izdejstvuje 'prava' pripadnika homoseksualne populacije“. Povezujući to sa dubokom krizom u sistemu vrednosti savremenih društava, oni navode da je

nametanje lične seksualne orijentacije kao dela sopstvene intime drugima koji nisu takvi (i u isto vreme su brojniji) predstavlja način usmeravanja javnosti i otupljivanje oštrice javnog mišljenja u odnosu na stvarne društvene i civilizacijske probleme kakvi su glad, siromaštvo, rat i oružani sukobi (str. 627) [...] Podršku ovakvim, na momente ekstremnim, izrazima kroz zalaganja za „parade ponosa“, debate, marševe i sl. podstiču i finansijski pomažu često anonimni centri moći pod vidom borbe za ljudska prava. Ovde postoji velika sličnost između onih koji podstiču i pomažu intenzivno promovisanje homoseksualizma sa onima koji na isti način podržavaju i podstiču narkomaniju, prostituciju, trgovinu ljudima i oružjem i slične sociopatološke pojave [...] zato smatramo da homoseksualci treba da imaju prava u slobode, ali ne smeju da postanu nadređeni nad društvom, uznemiravanjem i preokupranjem medija i javnosti (str. 628).

U Glavi III piše se o pedofiliji i incestu, a u Glavi IV o internetomaniji kao „novoj sociopatološkoj pojavi koja podrazumava jaku, do stepena zavisnosti, potrebu da se stalno i intenzivno koristi internet, više od realnih radnih i životnih potreba, što dovodi do negativnih posledica za pojedinca i društvo“. Kao vidovi

26 Razlozi zašto je taj trend prihvaćen i izvan Amerike nisu samo pomodno ugledanje. Oni koji ovakav stav ne dele ne mogu objavljivati u najprestižnijim svetskim časopisima iz ove oblasti, niti učestvovati na važnim međunarodnim kongresima. U pitanju su fini mehanizmi nametanja određenih stavova naučnicima u svetu o kojima je bilo reči u polemikama o vrednovanju rezultata naučnog rada kod nas (poznata polemika o nametanju časopisa sa SSCI liste kao kriterijuma).

ovog poremećaja navode se: posećivanje internet domena sa negativnim sadržajima; zloupotrebe na socijalnim mrežama; igranje igara i kockanje na mreži; postupanje po nalogima sa sumnjivih oglasa; kombinacija ovih oblika.

Najzad, u knjizi se nalazi osam priloga u obliku tabela i 14 strana literature (str. 649–664) u kojoj posebnu celinu čini deo pod nazivom Pozitivni zakonski propisi. Oni koji više ne važe, navedeni su u prvom delu – Korišćena literatura, dok se internet adrese, njih pet, nalaze na kraju popisa bez posebnog naslova (iako nisu pozitivni zakonski propisi). Akademskih bibliografskih jedinica ima oko 250, u stvari više, jer mnogi autori koji se pominju u napomenama u tekstu ne nalaze se u popisu literature. To je samo jedan od nedostataka ove bibliografije. Šteta je što autori nisu posvetili više pažnje ovom poslu jer bi se tako izbeglo mnoštvo grešaka – ne samo slovnih. Na primer, ako su se opredelili da imena transkribuju, onda ne može biti napisano Букелик i sl.²⁷, zatim iste ustanove u popisu se označavaju različitim skraćenicama²⁸, negde je naziv izdavača naveden umesto mesta izdavanja publikacije. Problem su i radovi istog autora koji su tako navedeni da zbunjuju čitaoca otkuda su se našli na tom mestu i tako dalje.

Nezavisno od navedenog, mišljenja sam da se radi o veoma vrednom delu koga bi trebalo da koriste svi koji se zanimaju za socijalno-patološke pojave i imaju želju da ih proučavaju. U njemu će naći veliki broj podataka korisnih za stvaranje predstave o prirodi i razmerama sociopatoloških pojava. Najveća vrednost dela je što su u njemu svi ključni pojmovi jasno definisani i time će čitaoci biti pošteđeni konfuzije o tome šta su i kakav je odnos među njima. Druga stvar koju treba pohvaliti je odlučnost autora da jasno predoče svoje stavove, bez ustezanja, čak i kada je to „politički nekorektno“ i može biti predmet javnih prozivki. Čini se da se u tom pogledu stanje nije mnogo promenilo u odnosu na ono u SFRJ kada je osamdesetih godina predložena dekriminalizacija i to baš homoseksualnosti²⁹. Sledila je kampanja napada na one koji su se za to zalagali, pa je u jednom listu u potpisu ispod fotografije profesora koji je tu ideju izneo na naučnom skupu stajalo: „Ovaj čovek koji se zalaže za nekažnjavanje manijaka.“

27 Pisac ovog prikaza je duboko ubeđen da imena ne treba transkribovati već da ih treba pisati u originalu jer nijedna svetska referentna ustanova neće prepoznati o kome se radi kada je (na str. 186) napisano *Георђе Игњатовић*, a tog autora nema ni u popisu literature.

28 Beogradski kriminološki institut ima, na primer, nekoliko oznaka.

29 Pod nazivom protivprirodni blud, ono je predstavljala krivično delo za koje su odgovarali samo muškarci.